

PŘEHLED POLSKÉ MEZIVÁLEČNÉ PRÓZY

Jerzy Jarzębski: *Proza dwudziestolecia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005, 264 s.

Polský literární vědec **Jerzy Jarzębski** (* 1947, literární historik a kritik, profesor Jagellonské univerzity v Krakově) po několika knihách pro odbornou veřejnost (zejména s analýzou soudobé prózy, např. W. Gombrowicze – *Gra v Gombrowicza*, 1982, *Powieść jako autokreacja*, 1984, St. Lema – *Lem w oczach krytyki światowej*, 1989, B. Schulze – *Czytanie Schulza*, 1994, nebo o proměně polské literatury v 90. letech XX. století – např. *W Polsce, czyli wszędzie*, 1992, *Apetyt na przemianę*, 1997, či s panoramatickým pohledem na emigrační autory – *W pożegnaniu z emigracją. O powojennej prozie polskiej*, 1998), přišel nyní s učebnicovým textem ***Proza dwudziestolecia***. Na jedné straně, jak tvrdí autor v úvodu, „*můžete ho chápat jako množství materiálu k učení se – v tom případě Vás zaplaví spousta jmen, faktů a dat*“, na druhé straně je možné se na něj dívat „*jako na popis období, které bylo vstupem do naší současnosti, období, v němž se utvářely nejzávažnější ideje formující myšlení a citění Poláků dvacátého století*“ (s. 5).

To dvacetiletí, o němž se autor snaží podat literárněvědné svědectví, bylo skutečně dokořán otevřenou branou nejen do nové doby, ale rovněž do modernismu, když první kroky učinilo období předcházející, polská moderna, zvaná v Polsku neoromantismus či Młoda Polska. Jarzębski se tentokrát rozhodl jenom nevyprávět o literatuře, ale oddělit obecné informace o daném období a prezentaci autorů a jejich děl, přičemž z výčtu jmen si vybral několik významných a typických, aby na nich a na jejich důležitých knihách ukázal „*širší perspektivu příbuzných jevů – v Polsku i ve světě*“ (s. 6). Těmi „vyvolenými“ se stali Stefan Żeromski, Maria Dąbrowska, Zofia Nałkowska, Bruno Schulz a Witold Gombrowicz.

Jarzębski otevřel svoji knížku podrobným rozbořem počátku 20. století. Nastínil společenské a politické proměny, zmínil změny v pohledu na člověka a společnost (S. Freud, C. G. Jung, A. Adler, E. Fromm, G. Le Bon, ale i S. Kierkegaard, M. Heidegger, J.-P. Sartre, K. Jaspers), včetně experimentálních literárních reflexí (Czyżewski, Jasiński, Gombrowicz) a zasadil je do nových vizí, jak je prezentovali mj. A. Einstein nebo W. Heisenberg. Zaznamenal rovněž proměny ve filozofii (Bergson, Poincaré, Husserl), vyzdvihl úlohu R. Ingardena při formování fenomenologie a nových proudů v ontologii, estetice a teorii literatury, na něž navazovali mnozí zahraniční i domácí vědci, naznačil rozvoj evropského i polského katolického personalismu (v Polsku mj. W. Kornilowicz, R. M. Blüth, J. Liebert, T. Landyová) a jiné pohledy na zakotvení člověka ve světě vůbec (třeba v názorech J. Ortegy y Gasset, J. Benda nebo některých intelektuálů a umělců – O. Mandelštama, E. Hemingwaye, P. Picassa nebo G. Orwella).

Ve druhé kapitole vykreslil J. Jarzębski kontury polského umění a literatury na počátku dvacátého století. Rozebral vliv nové techniky na nové umění (polská avantgarda), snažil se jinak podívat na typologii období a také na jeho klasifikaci. V této souvislosti jej zaujala (jak jinak vzhledem k jeho dosavadním prioritním zájmům!) problematika modernismu – co znamenal v západní Evropě a co v Polsku, podrobně tento proud charakterizoval a ilustroval příklady děl významných světových tvůrců. A v další části kapitoly dospěl k výkladům o polské próze daného období. Pro východiska se vrátil k polské moderně a snažil se zjistit návaznosti tak, aby se dostal k příslušníkům mladé generace prozaiků po roce 1918. U všech autorů publikujících v tomto období se pak pokusil popsat jejich hledání nové tematiky – v dílech společensko-politických, psychologických, experimentálních, historických, ale také v těch se zvýrazněním etické složky či motivů dětství a dospívání.

Rozsáhlá třetí kapitola tvoří gros knihy a autor ji věnoval tematice meziválečné prózy s vytčením nejzávažnějších jevů, jak o tom svědčí tituly podkapitol: Żeromski i proza obywatelska, Dąbrowska i proza społeczna, Nałkowska i proza psychologiczna, Schulz i proza mitologiczno-katastroficzna a Gombrowicz i propozycja nowego człowieka. Zajímavý je právě bližší pohled do autorovy dílny a do jeho metodologie.

Než Jarzębski přistoupil k podrobnějšímu rozboru Żeromského díla, načrtl v první podkapitole *Żeromski i proza obywatelska* problematiku válečnou, vlasteneckou a „státotvornou“ na příkladu děl světových autorů. Všiml si literatury pacifistické, jak ji reprezentovali mj. Remarque, Barbusse,

Hemingway nebo Faulkner, v Polsku pak A. Strug či J. Wittlin, groteskně zesměšňující (Hašek), mapující revoluci a budování nového státu (Majakovskij, Šolochov, Bulgakov, Platonov ad.). Právě z prózy Kotlovan Andreje Platonova otiskl úryvek, aby ukázal absurdnost kontrastu politické propagandy a jednání lidí. V další části této podkapitoly pak autor naznačil obraz narůstání totality v některých státech (na dílech autorů z rodiny Mannů, Feuchtwangera, Döblina, Brechta, Bunina ad.) a ozbrojených konfliktů (Hemingway, Orwell, Malraux). A podal podrobnější obraz polské prózy s občanskou tematikou.

V této části se hlouběji zabýval mj. známými romány J. Kadena-Bandrowského *General Barcz* a *Czarne skrzydła* a na úryvku z prvního textu dokumentoval reflexi problémů nového polského státu. Na dílech autorů z třicátých let pak naznačil posun tematiky politických románů (Dolega-Mostowicz, Strug, Kruczkowski aj.) i politicky orientované prózy reportážní (Wańkowicz, Pruszyński). Jádrem části je pohled na prózu **Stefana Żeromského** (1864–1925). Jarzębski v něm skombinoval rozbor s ukázkami a shrnujícími „kontrolními“ otázkami (tak to dělá pravidelně i v dalších podkapitolách). Vyšel ze spisovatelovy poválečné publicistiky a důkladně se zaměřil na román *Przedwiośnie* (1925), vyjadřujícího obavy z vývoje v novém Polsku, který vzbudil ve své době rozporuplné reakce. Rozborem i na ukázkách autor analyzoval vypravěčské, mýtotočivé, utopické, ironické a psychologické vrstvy díla. V závěru podkapitoly (této i dalších) uvádí literaturu k tématu.

Obdobně postupoval Jarzębski v podkapitolách následujících. Ve druhé *Dąbrowska i proza społeczna* vyšel z tradic společenské prózy ve světové literatuře – všiml si známých rodinných ság (T. Mann, Gorkij, Galsworthy aj.), nově se formujícího naturalismu, který vedl ke vzniku specifických reportážních románů a literatury faktu (např. Barbusse, Aragon, Céline, Fallada, Remarque), a společensky zaměřených děl hlavně amerických tvůrců (mj. Dreiser, Lewis, Steinbeck, Caldwell), přičemž neopomněl formou definic a ukázek charakterizovat typické kolážové a vypravěčské postupy. U polské literatury autor nejdříve pojmenoval hlavní problémy, jimiž se dané prozaické texty zabývaly, všiml si úlohy literární skupiny *Przedmieście* (Boguszewska, Nałkowska, Morcinek, Rudnicki, Schulz ad.), děl literatury populární (hlavně Dolega-Mostowicz, German, Marczyński, Zarzycka) a reportážní (Wańkowicz, Pruszyński, Janta-Pończyński) i esejistiky (Berent, Stempowski, B. Miciński, Irzykowski, Boy-Żeleński ad.) a literární fejetonistiky (Makuszyński, Z. Nowakowski, Slonimski). U **Marie Dąbrowské** (1889–1965) vyzdvihl na příkladu románové tetralogie *Noce i dnie* (1932–34) ztvárnění společenských a duchovních proměn Polska, její epický styl, vypravěčství a třídění hodnot, tvorbu postav (Barbara a Bogumił), spisovatelčinu osobitou prezentací typické polské rodiny, mezigeneračního zápasu atd.

Třetí podkapitolu *Nałkowska i proza psychologiczna* otevřel Jarzębski sondou do problematiky pronikání světových spisovatelů do nitra lidí (rovněž na základě rozsáhlého úryvku z Proustova sedmidílného cyklu *Hledání ztraceného času*, 1913–27, o návratu do času dětství). Případná jsou i zastavení (s ukázkami) u světové prózy s výraznou psychologickou analýzou (Dujardin, Joyce, Wolfová aj.) a tvorby využívající nadreálná východiska (v Polsku autoři experimentálních děl jako R. Jaworski, St. I. Witkiewicz, K. I. Gałczyński, S. Flukowski, A. Rudnicki), ovlivnění behaviorismem, pocity lidského nevědomí a erotikou. Z polské psychologické prózy autor vyzdvihl práce K. Irzykowského (Pałuba), M. Kuncewiczowé (Cudzoziemka), M. Choromańskiego (Zazdrość i medycyna) a St. Rembeka (Nagan, W polu). Z tvorby **Zofie Nałkowské** (1884–1954) si pak vybral román *Granica* (1935) – na něm jej zajímala formální struktura, řešení společenských konfliktů a psychologické diagnózy hrdinů, na ukázkách se snažil ozřejmit různorodé hranice, jež lidi v tehdejší společnosti oddělovaly.

Spojení mytologie a katastrofismu dokumentoval Jarzębski na počátku čtvrté podkapitoly *Schulz i proza mitologiczno-katastroficzna* na koncepcích, s nimiž přicházeli např. polský básník a dramatik Z. Krasiński a německý filozof dějin a kultury O. Spengler, a na dvou typech ztvárnění – realistickým syžetem nebo proudem fantastických vizí (včetně antiutopie). Zajímavé jsou autorovy exkursy do tvorby St. I. Witkiewicze, Cz. Miłosze a F. Kafky, zapojení mýtů do literatury pak naznačil v poznámkách a ukázkách z děl T. Manna (Josef a jeho bratři, 1933–43) a M. Bulgakova (Mistr a Markétka, vznik 1928–40, vyd. 1967). Do mytologicko-katastrofické prózy zařadil autor práce A. Wata, A. Slonimského, M. Smolarského, B. Jasiołského, S. Grabińskiego, romány St. I. Witkiewicze

(Pożegnanie jesieni a Nienasycenie) a samozřejmě dílo **Bruna Schulze** (1892–1942). Na základě rozboru a ukázek z povídek Schulzových sbírek *Sklepy cynamonowe* (1933) a *Sanatorium pod Klepsydrą* (1937) Jarzębski ukázal, jak Schulz dokázal mytizovat skutečnost provinčního městečka, vytvářet obrazy karikované skutečnosti i úniků z reality, pojímat čas a prostor v předtuše neblahé budoucnosti (případný je dovětek o nelehké cestě vytáhnout prozaika z šera zapomnění ke světové slávě – Sandauer, Ficowski).

Poslední podkapitulu *Gombrowicz i propozycja nowego człowieka* věnoval Jarzębski snad nejznámějšímu polskému autorovi ve světě (asi kromě nositele Nobelovy ceny za literaturu Cz. Miłosze) **Witoldu Gombrowiczovi** (1904–1969). Otevřel ji pohledem na důsledky krize racionalismu a nástupu individualismu – na vývojové linii od Dostojevského k próze A. Gida (ukázka z románu Penězokazi, 1935) a k jeho experimentálnímu autotematismu a k počátkům existencialismu v literatuře a také na hledání nové koncepce lidské existence a vytváření morálních hodnot na příkladu románu Kouzelný vrch (1930) T. Manna. Existencialismus v polské próze autor demonstroval na rozboru a ukázkách z próz J. Iwaszkiewiczze a J. Andrzejewského, aby tak volně přešel ke Gombrowiczovi. Spisovatelovu hru s literaturou a na literaturu a chápání formy demonstroval hlavně na románu *Ferdydurke* (1938), s připomenutím sbírky „nezralých“ povídek Pamiętnik z okresu dojrzenia (1933) a části deníkových záznamů Dziennik 1967–1969 (1992). V souvislosti s citovaným románem Jarzębski připomněl Gombrowiczovy postřehy, že zpočátku jeho „*ambice nešly za hranice vtípné satiry*“, i když brzy se mu próza „*roztančila*“ a zamířila k „*maximálně bláznivé grotesce*“ (viz cit. Deník, s. 42). A rozebral „tři světy“ vývoje hrdiny románu, spisovatelovo umění syntetizovat různorodé prvky do „převrácené“ kvazi-klasické formy, prezentovat lidské pocity a zacházet s konvencemi zobrazovaného společenství. Zvláštní pozornost věnoval i různým způsobům vyprávění, funkci symbolů a stylizaci textu.

Svou knihu *Proza dwudziestolecia* doplnil Jerzy Jarzębski slovníčkem šestadvaceti nejvýraznějších polských autorů, v němž pro dané potřeby dostačujícím způsobem charakterizoval jejich osobnosti a dílo, a orientačním kalendářem nejdůležitějších událostí meziválečného dvacetiletí – v politickém životě v Evropě a v polské a světové próze. Jako celek je to kniha, která v mnohém překračuje vymezení, jež si autor na počátku stanovil, tedy být učebnicovým textem a která dospěla do kategorie literárněhistorických a literárněteoretických syntéz vymezeného období s co nejširším záběrem k evropskému a světovému kulturnímu dění.

Ludvík Štěpán

TŘI RADIKÁLNÍ RUSKÉ KNIHY

Михаил Берг: *Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе.* Кафедра славистики Университета Хельсинки, Новое Литературное Обозрение, Москва 2000.

Дмитрий Калужный, Александр Жабинский: *Другая история литературы. От самого начала до наших дней.* Авторы проекта „Хронотрон“: Сергей Валянский, Дмитрий Калужный, Александр Жабинский. „Вече“, Москва 2001.

Т. В. Оленева: *Новое прочтение классических древнерусских текстов XI–XIII вв.* Министерство образования и науки Российской Федерации, Марийский государственный педагогический институт им. Н. К. Крупской, Йошкар-Ола 2004.

Příkladem nových pohybů v chápání literatury a její funkce v současném světě může být kniha spisovatele a literárního vědce **Michaila Berga**. V krátké anotaci autor uvádí: „*V этой книге литература исследуется как поле конкурентной борьбы, а писательские стратегии как модели игры, предлагаемой читателю с тем, чтобы он мог выигрывать, повысив свой социальный статус и уровень психологической устойчивости. Выделяя период между кризисом реализма (60–е годы) и кризисом постмодернизма (90–е годы), в течение которого специфическим образом менялось положение литературы и ее взаимоотношения с властью, автор ставит*